

СТВОРЕННЯ ПЕРШОЇ ВІТЧИЗНЯНОЇ “ГІРНИЧОЇ ЕНЦИКЛОПЕДІЇ”

© Володимир Білецький, 2002

Подано короткий аналіз стану створення сучасної української термінологічної системи в гірничій галузі. Докладно описано ініціативний проект “Гірнична енциклопедія”. Увага акцентована на другому етапі цього проекту – підготовці і випуску друком фундаментального “Гірничого енциклопедичного словника”. Зроблено висновок, що сьогодні завдяки вказаному проекту та останнім словниковим виданням 2000–2001 рр. можна говорити про створення базису національної термінологічної системи в гірництві, яка відповідає світовим стандартам.

Faced out short creation state analysis of contemporary Ukrainian terminological system in mountain industry. Thoroughly described an initiative project “Mountain encyclopedia”. Attention is accented on second stage of this project to preparation and to issue by seal of fundamental “Mining encyclopedic dictionary”. Deduced, that today due to stated project and by last vocabulary edition 2000–2001 years one can be said about creation of base of national terminological mining-system, which accords with world standards.

Термінологічний та словниковітний “вибух” в Україні протягом останнього десятиріччя, який був викликаний набуттям українською мовою державного статусу, а також освітніми, науковими, економічними та ін. потребами нашої держави, позначився і в гірничій галузі. У 1992 р. у видавництві Товариства «Знання» з’являється перекладний “Російсько-український нафтогазопромисловий словник” на 13000 термінів, укладачі В.С.Бойко, І.А.Васько, В.І.Грицишин та ін. У 1993 р. в Дніпропетровському гірничому інституті за редакцією О.В.Колоколова з’являється одномовний тлумачний “Короткий гірничий словник”, який вміщав 1500 термінів. У 1994 р. в Донецьку виходить короткий (на 1000 термінів) “Російсько-українсько-англо-німецький словник спеціальних термінів по збагаченню корисних копалин”, укладачі В.С.Білецький, В.В.Кочетов, А.Т.Слішевич. У 1995 р. там же під редакцією В.Г.Льюшенка виходить короткий перекладний “Гірничий словник”, який подає гірничі терміни в українській, російській, німецькій та англійській мовах з можливістю пошуку першого слова кожною з них. Водночас відновлюється практика підготовки гірничих фахових видань українською мовою. Прорив здійснила Українська нафтогазова академія, створивши в першій половині 90-х років унікальний шеститомний “Атлас родовищ нафти і газу України”, текст якого подано паралельно українською і англійською. Ряд гірничих видань, головним чином монографій та довідкової літератури, вийшло в останнє десятиліття у Донецьку, Кривому Розі, Дніпропетровську, Києві. Одночасно увійшли в практику окремі стандарти, покликані унормувати фахову термінологію.

Аналіз всіх цих видань показує вельми строкату картину. Очевидно, що єдиної сталої української терміносистеми в гірництві до кінця ХХ ст. не було створено. Видання минулих років охоплюють локальні галузі (скажімо, Лазаренко Є.К., Винар О.М. Мінералогічний словник. К.: Наукова думка. – 1975. – 774с.) і крім того, на сьогодні вже суттєво застаріли з мовно-нормативної точки зору. Рівень нових фахових словникових, довідкових, монографічних і навчальних видань дуже відрізняється, що пояснюється не тільки різними

підходами авторів до термінотворення, але й, здається, відсутністю будь-якої концепції у деяких авторів. Поряд з високофаховими і дійсно академічними (згаданий “Атлас...”, Російсько-український словник наукової термінології. – К.: Наукова думка. – 1998. – 888с.) зустрічаються відверто аматорські (з точки зору мови) видання. Українська мова цих нових видань забруднена русизмами, кальками, діалектизмами, штучними термінами-недоречностями. На жаль, фахова мова ДСТУ в гірничій галузі теж не є бажаним еталоном. Ця ситуація частково пояснюється тим, що автори фахівці-гірники часто не володіють українською досконало, а фахівці-філологи не є фахівцями у гірництві. Крім того, відсутність єдиних мовних норм, дієвих державних програм розвитку вітчизняної фахової термінології, з одного боку, і порівняно спрощена можливість видавничої діяльності, з іншого, обумовлюють стан “вседозволеності”.

За таких обставин вельми необхідними є фундаментальні академічні праці в гірництві – словники та енциклопедії, спроможні стати базисною термінологічною основою підручників, науково-технічної, методичної та ін. літератури. Зрозуміло, що ефект від їх впровадження слід очікувати не негайно, а мінімум через 5–10 років, після їх активного використання широким загалом наукової еліти.

Слід зауважити, що на нашу думку українські фахові енциклопедисти, українська термінологія знаходяться сьогодні у досить вигірній ситуації. Це, як не парадоксально, обумовлено занедбаністю української мови в науковій сфері, зокрема в технічних науках. Існуючий термінологічний “вакуум” дозволяє створити новий продукт (терміносистему(и)), який би відповідав сучасному світовому рівню. Але це – тільки шанс...

Ідея створити першу вітчизняну “Гірничу енциклопедію” з’явилася у 1996 році після аналізу ситуації і експертних оцінок можливих перспектив. Виявилось, що жоден вітчизняний академічний інститут, профільні (гірничі) університети, політехнічні інститути з домінуючими гірничими факультетами, на жаль не планують подібного видання в найближчі роки. Разом з тим, наші розрахунки і позитивний досвід укладачів “Атласу...” показував, що ініціативна група вітчизняних фахівців при сучасній комп’ютерній техніці та фінансово-видавничому забезпеченні спроможна в стислі строки здійснити подібний проект. Усвідомлюючи масштаб проекту, колосальний обсяг роботи, автор цих рядків запропонував його реалізацію шляхом послідовних наближень, а саме – трьома кроками. Перший крок – “Тлумачний гірничий словник” обсягом до 5000 термінів (підготовлено і видано друком за 1996–98 рр., ред. В.С.Білецький). Другий крок – підготовка і видання тритомного великоформатного “Гірничого енциклопедичного словника” (1999–2003 рр.) обсягом до 12000–15000 термінів та терміносполучень, 350 друк. аркушів. Третій крок – власне багатотомна “Гірнична енциклопедія”. Така тактика дозволяє видавати проміжні (але самодостатні) банки даних як окремі праці і вдосконалювати роботу, залучаючи до неї все нових фахівців, а також здійснювати послідовний “сходинковий” фандрейзинг, успіх якого значною мірою залежить від якості робіт на попередньому етапі.

На момент цієї конференції триває другий етап проекту “Гірнична енциклопедія”, а саме йде підготовка і випуск друком першого вітчизняного “Гірничого енциклопедичного словника” (“ГЕС”), який по суті є малою гірничою енциклопедією. У 2001–2002 рр. видано два перших томи Словника обсягом 200 друк. аркушів, триває підготовка третього тому. Зупинюся більш докладно на досвіді, уроках та наслідках цього етапу проекту.

Наукові кадри, творча лабораторія. Специфіка роботи над проектом полягає у відсутності державного замовлення, ініціативному характері роботи, волонтерському внеску науковцями свого творчого доробку. Звичайно, все це могло позначитися на авторському колективі. Але слід віддати належне нашим фахівцям – до звертань редакційної колеги з пропозицією підготувати матеріали для “ГЕС” ставилися прихильно.

Якщо авторський колектив “Тлумачного гірничого словника” налічував всього 9 чол., то для підготовки матеріалів до “Гірничого енциклопедичного словника” було запрошено понад 60 чол. з Києва, Луганська, Донецька, Дніпропетровська, Львова, Івано-Франківська, Дрогобича, Макіївки, Артемівська. Таким чином, до створення Енциклопедії вдалося залучити фахівців з усіх гірничих регіонів України. Окремі матеріали отримані зі США, Росії, Чехії, ФРН, інших країн. В написанні статей брали участь вчені Донецького національного технічного університету, Національної гірничої академії України, Івано-Франківського національного технічного університету нафти і газу, Інституту “УкрНДІ вуглезабагачення”, Українського державного інституту мінеральних ресурсів, Інституту фізикоорганічної хімії та вуглекислоти НАН України, Інституту геохімії, мінералогії та рудоутворення НАН України, Криворізького державного технічного університету, Київського національного університету ім. Тараса Шевченка, Науково-дослідного інституту гірничої механіки ім. М.Федорова Мінпаливенерго України, Макіївського науково-дослідного інституту з безпеки робіт в гірничій промисловості (МакНДІ) та ін. наукових установ.

Разом з тим, великий обсяг роботи по проекту вимагав також залучення ряду висококваліфікованих технічних працівників, зокрема операторів комп’ютера, дизайнерів тощо, інтернет-ресурсів, відповідної технічної бази, яку вдалося створити у “Східному видавничому домі” (Донецьк). Водночас зберігалася велика диспропорція в обсязі особистих внесків кожного учасника проекту – від 1–2 статей до 60–70% всього матеріалу “ГЕС” (голова редакційної колегії), що вимагало максимальної самовіддачі впродовж тривалого часу. Високий рівень матеріалів забезпечувався фаховим рівнем авторів, використанням різних авторитетних джерел, постійними консультаціями, багаторазовим і різноплановим рецензуванням. Англійські та німецькі тексти коригували спеціально запрошені перекладачі.

Концепція термінотворення. Проблемні питання. Під час роботи над Словником були прийняті інтегральні принципи термінотворення, коли проблема номінування того чи іншого поняття вирішувалося індивідуально з використанням потенціалу рідної мови або шляхом інтерпретації вже готового терміна з іншої мови, звідки поняття запозичувалося і вводилося в національну терміносистему (через транскрибування, прямий переклад, калькування). При цьому враховувалися традиції використання гірничих термінів в Україні, їх походження, а також ареал розповсюдження гірничих термінів-синонімів у світі. Деякі загальноживані терміни подані з синонімічними відповідниками, що дає можливість паралельного користування ними протягом періоду усталення, саморегулювання вітчизняної гірничої терміносистеми. До таких випадків належать, скажімо: *ствол* і *стовбур*, *рентгенівський* і *пулюсвий*, *обвалення* і *обрушення* (покрівлі виробки). Разом з тим, до Словника свідомо включено ряд термінів, які походять з інших наук (фізики, хімії, технічної кібернетики, економіки тощо) і мають базисне значення – загалом їх до 5% всього обсягу Словника. При цьому ми орієнтувалися на осучаснену вітчизняну термінологію у відповідних галузях знань (звідси, скажімо, *йон* замість *іон*, *флуор* замість *фтор*).

Певну складність становило виокремлення термінів з літерою *г* та *г*. Ми вважали за потрібне в термінах латинського походження, а також термінах з німецької, англійської, французької мов здебільшого транслітерувати *g* через *г*, а в термінах грецького походження – найчастіше через *г*. При цьому враховувалася традиція м’якого *г* в українській мові, наприклад, в широковживаних словах *грам*, *градус* тощо. Водночас в іноземних прізвищах літера *g* передана через *г*: *Гіббс*, *Галілей*, *Гальвані*, *Гаус* і т.д. Ми вважаємо цілком виправданим вживання літери *г* всередині або в кінці слів-термінів: *обгрунтування*, *квершлаг*, *бремсберг* тощо, а також прізвищ: *Арікола*.

Відчутну складність становить застосування і тлумачення в гірничій термінології паронімів, якими багата українська мова. Для прикладу подамо декілька з них: *грануляція* і *гранулювання*, *кальцинація* і *кальцинування*, *вісадка* і *вісадження* та інші. На жаль, ряд існуючих словників часто подають їх як синоніми, хоча перше слово означає результат, а друге власне дію. Очевидно, що на сьогодні в цій частині українська гірнича термінологія вимагає подальшої ретельної роботи. Зауважимо, що сучасна українська мова надає великі можливості для чіткого і однозначного тлумачення паронімів. Їх правильне вживання без сумніву сприяє точному розумінню суті процесів та явищ.

Автори не уникали активних дієприкметників із суфіксами *-учий*, *-ючий*, наприклад, *нівелюючий*, *контактуючий* і т.і., бо повне їх виключення, яке рекомендують деякі автори, на нашу думку, збіднює сучасну українську мову. Хоча в більшості випадків таке уникання правомірне.

При підборі термінів ми намагалися збалансовано представити гірничі науки, відобразити національну гірничу термінологію, яка історично склалася в минулі віки, врахувати розвиток нових наукових напрямків.

Фандрейзинг*. Видання “Тлумачного гірничого словника” (1998) здійснено частково коштом авторів, частково – Донецького державного технічного університету. Друга стадія проекту – видання “Гірничого енциклопедичного словника” – здійснена за підтримки: Донецького акціонерного науково-комерційного товариства “Данко”, АТ “Ясинуватський машинобудівний завод”, ЗАТ “АНА-ТЕМС”, підприємства електричних мереж “Міськенерго”, ВАТ Донецька холдингова компанія “Донвугілля”, Виробничого об’єднання “Укргеологія”, ряду шахт Донбасу а також ККДУ, НТШ (НТШ-А), ЗУАДК, “Самопоміч” у Філадельфії та Нью-Йорку. Попри доволі великий список спонсорів проекту (частина з яких – інформаційні спонсори) зібрані кошти забезпечили тільки поліграфічні витрати. Комп’ютерне забезпечення, робота технічного персоналу, утримання офісу, витрати на збір матеріалу, менеджмент проекту, а також робота фахівців-укладачів, відрядження тощо профінансовано за рахунок прибутку від продажу Словників. Основна робота фахівців-укладачів (авторів, редакційної колегії) волонтерська.

Криза в якій тривалий час знаходяться структури гірничої галузі в Україні, її дотаційність практично унеможливають ефективний фандрейзинг і повне забезпечення проекту цим шляхом. Тому частина накладу “ГЕС” іде в продаж.

Є ще одна особливість – фінансову підтримку проекту підготовки і видання першої української “Гірничої енциклопедії” надали тільки підприємства та установи Східної України, в основному Донбасу. Подальші сподівання – на Кривбас і Західну Україну.

Досягнутий результат. Сьогодні вже можна з упевненістю говорити про “Гірничий енциклопедичний словник” як фундаментальну наукову роботу, що стала базисом нової вітчизняної терміносистеми в гірництві.

“ГЕС” – це перше вітчизняне універсальне довідкове видання у галузі гірничої науки та техніки. Видані два томи містять понад 11 000 термінів та терміносполучень (назв статей), а з урахуванням 3-го тому видання міститиме близько 15000 статей, що вдвічі перевершує відомі аналоги, зокрема “Горную енциклопедию” (1980–86 рр). Словник охоплює всі галузі гірництва, фіксує сучасний рівень знань, техніки, а в ряді випадків подає унікальну інформацію, акцентуючи увагу на досягненнях вітчизняної гірничої науки. Основний обсяг Словника займає усталена гірнича термінологія, яка просто зафіксована в цьому науково-дослідному виданні. Біля 15–20% термінів уточнено, і лише окремі терміни подано вперше. Серед таких термінів можна назвати: *фугування*, *пелетування*, *ноокларк* та

* пошук коштів, коштопошук – Ред.

ін. Зрозуміло, що стабільне закріплення їх у гірничій науці залежить від реакції (сподіваємося, доброзичливої) наукової та технічної громадськості.

Позитивним є опрацювання авторами давньої вітчизняної гірничої термінології. При цьому використовувалися джерела починаючи від “Лексикону” Памви Беринди та лекції Феофана Прокоповича в Києво-Могилянській академії.

Статті словника складаються зі слова-заголовка, його відповідника російською, англійською, німецькою мовами та опису терміна українською мовою. В разі потреби стисло подаються додаткові пояснення. Особливо важливі статті мають розгорнутий характер. Таким чином, Словник є одночасно тлумачним та перекладним багатомовним.

Роботу адресовано гірничим інженерам, геологам, науковцям, аспірантам, студентам гірничих спеціальностей та фахівцям суміжних галузей, широкому загалу інженерно-технічних працівників гірничих підприємств та читачам, які цікавляться освоєнням надр. Присмно відзначити, що “Тлумачний гірничий словник” та “ГЕС” сьогодні вже стали базою для нового тритомного лексичного українсько-російського та російсько-українського словника (Донецьк, 2000 та 2001 рр.), “ГЕС” активно розповсюджується у всіх регіонах України. Символічно, що першою “Гірничий енциклопедичний словник” придбала найстаріша в нашій державі наукова бібліотека Львівського державного університету, яка веде свій вік з XVI ст. Зацікавленість у новому універсальному виданні виявили не тільки основні бібліотеки, науково-дослідні структури, вузи, технікуми, але й промисловці, його придбали ряд шахт, холдингових компаній, рудоуправлінь, гірничо-збагачувальних комбінатів, геологорозвідувальних партій тощо, підприємства та установи суміжних галузей. Все це дозволяє оцінювати проєкт як успішний.

Перспективи. Майбутнє проєкту “Гірнична енциклопедія” сьогодні залежить від його кадрового, інформаційного та матеріального забезпечення.

Щодо кадрового забезпечення – проєкт є відкритим для участі в ньому на будь-якому етапі. Науковці, при їх бажанні, можуть співпрацювати з редакційною колегією і увійти до авторського колективу Енциклопедії. Редакційна колегія радо співпрацюватиме також з організаціями гірничого профілю, як громадськими так і урядовими. Пропозиції, матеріали, ідеї або пряма підтримка будуть прийняті з вдячністю. Контактні телефони: (062) 337-04-80, 338-06-97 (голова редакційної колегії, автор ідеї, та керівник проєкту, д.т.н. В.С.Білецький). E-mail: shid@uvika.dn.ua та swdm@scif.net

Інформаційне забезпечення, як це показала практика видання “ГЕС”, суттєво залежить від інтернет-ресурсів, залучення науковців готових до енциклопедичної праці та від міжнародного співробітництва. Тому ми запрошуємо до участі в проєкті міжнародні гірничі організації, вітчизняних і закордонних колеґ-науковців.

Формат проєкту, який сьогодні є громадською ініціативою, не є самоціллю і може змінитися у випадку, якщо це дасть проєкту нові можливості.

Після традиційного видання “Гірничого енциклопедичного словника” (2003) заплановано випустити електронну версію Словника на СД (2003-2004).

З 2003 р. планується активізувати роботи по завершальному етапу проєкту – підготовці першої української багатотомної “Гірничої енциклопедії”. На цьому етапі буде більш чітко структуризована редакційна колегія, посилено авторський колектив та залучено необхідні кошти. Сподіваємося на участь у проєкті всіх зацікавлених.

Створення першої національної “Гірничої енциклопедії” – непересічна подія не тільки у вітчизняному гірництві, але й у мовознавстві.

1. Гірничий енциклопедичний словник, т.1/За загальною редакцією В.С.Білецького. – Донецьк: Східний видавничий дім, 2001. – 514с. 2. Гірничий енциклопедичний словник, т.2/За загальною редакцією В.С.Білецького. – Донецьк: Східний видавничий дім, 2002. – 632с.